

رویکرد تحلیلی به معماری نئوکلاسیک در ایران، نمونه موردی: عمارت قزاقخانه، عمارت مسعودیه، میدان حسن آباد

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۰۴

کد مقاله: ۲۳۴۷۶

غزل فتحی^{۱*}، مانی رهروانی^۲، یاسمین فخری^۳

چکیده

معماری کلاسیک در عصر یونان باستان شروع به خودنمایی کرد و رومی‌ها به ارتقاء و پیشرفت آن پرداختند. معماری نئوکلاسیک که منبعث از معماری کلاسیک یونان و روم باستان است، در نیمه دوم قرن هجدهم شکل گرفت و به غرب راه یافت. معماری نئوکلاسیک از خانه‌های شخصی دهه ۸۰ انگلستان آغاز شد، و به بناهای عمومی تسری یافت. این سبک به عنوان اولین سبک معماری غرب در اواسط سلطنت ناصرالدین شاه قاجار وارد ایران شد، در نتیجه تحلیل و تبیین شاخصه‌ها و ایدئولوژی‌های فکری آن حائز اهمیت است. این پژوهش برآن است با روش کیفی و تدابیر توصیفی-تحلیلی و تفسیری-تاریخی به ارزیابی معماری و دستیابی به اطلاعات پیرامون معماری نئوکلاسیک توسط ابزار مطالعات کتابخانه‌ای-مشاهدات میدانی و اسناد تاریخی، استخراج شاخصه‌های تأثیرگذار آن و کنکاش در سه اثر مطرح ساخته شده در ایران، بپردازد. نتایج نشان می‌دهد معماری نئوکلاسیک به عنوان یکی از مهم‌ترین سبک‌های دنیا، آثار متعددی را در ایران به مرحله ظهور رسانیده است که از این آثار مهم می‌توان به عمارت قزاقخانه، عمارت مسعودیه و ... اشاره کرد که در این مقاله، شاخصه‌های مهم معماری نئوکلاسیک در سه بنای مهم این سبک در ایران مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: معماری، نئوکلاسیک، میدان حسن آباد، عمارت قزاقخانه، عمارت مسعودیه

۱- دانشجوی کارشناسی معماری داخلی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز (نویسنده مسئول)
ghazalfathi20@gmail.com

۲- دانشجوی کارشناسی معماری داخلی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

۳- دانشجوی کارشناسی معماری داخلی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

۱- مقدمه

دوره ی قاجار، دوره تضاد در نگاه ها اندیشه های معمارانه و تنوع در گرایش و شیوه های معماری شهری است. این تنوع و اندیشه ها متأثر از عوامل متفاوت و برداشت مختلف سنت و تجدد است. در تاریخ هنر و معماری، دوران قاجار حائز اهمیت بوده زیرا در این دوران بود که برای اولین بار شیوه های معماری غربی به همراه شاخصه های متفاوت وارد سبک های معماری ایران شد و گاه با معماری سنتی ایران تلفیق و جدا از آن مورد استفاده قرار گرفت. در نگاه معمارانه به این دیدگاه، اثر معماری به سه جز قابل تقسیم است، اجزایی که جزئیات اثر را تشکیل می دهند؛ ساختار که عنصری غالب بر تمامی اثر است؛ و کلیت که به زعم ساختارگرایان با وجود آنکه چیزی بیش از مجموعه‌ی ساختار و اجزا محسوب می شود، منشعب از ساختار تلقی می گردد (Afhami, 2009). سبک نئوکلاسیک را در یک جمله اینگونه می توان بیان کرد: نئوکلاسیک، پوسته ای کلاسیک بر روی امکانات مدرن است. کوینلن تری سوال می کند که چرا مصالح قدیمی صدها سال عمر می کنند، ولی مصالح جدید چنین نیستند و یا چرا ساختمان های قدیمی دلپذیر هستند ولی ساختمان های جدید این طور نمی باشند ما در جامعه ای مصرف گرا زندگی می کنیم که از منابع زمینی استفاده کرده و ضایعات را برجای می گذاریم. شیوه های ساختمان های سنتی نه تنها از نظر زیست اقلیمی صحیح تر می باشند؛ بلکه زیبایی بصری شکلی تری دارند. این مقاله در ادامه به بررسی معماری نئوکلاسیک و تشریح شاخصه های این سبک در عمارت مسعودیه، عمارت قزاقخانه و میدان حسن آباد می پردازد.

۲- تاریخچه کلاسیک و معماری نئوکلاسیک

از جمله تعاریف این سبک می توان به ۱- کلاسیک به معنا آنچه که معمول و رایج است و جدید نیست ۲- هر نوشته و اثر هنری که مطابق اصول و قواعد قدیم باشد ۳- فراگیری دانش یا فنی از طریق مدرسه و دانشگاه اشاره کرد. معماری کلاسیک گونه ای از معماری است که از عناصر برگرفته از معماری دوران کلاسیک روم و یونان تشکیل شده است. سبک های معماری زیادی از معماری کلاسیک الهام گرفته اند و این مسئله باعث شکل گیری باززنده سازی هایی مثل معماری نئوکلاسیک از میانه قرن ۱۹ و باززنده سازی یونانی قرن ۲۰ شد. اثر سبک های معماری که پس از رنسانس در اروپا زاده شده اند می توانند معماری کلاسیک محسوب شوند. این تعبیر گسترده از این اصطلاح توسط جان سامرسون در کتاب زبان کلاسیک معماری به کار گرفته شده است. عناصر معماری کلاسیک در زمینه های معمارانه متفاوتی نسبت به زادگاه اصلیشان به کار گرفته شده اند. شیوه های کلاسیک-دوریک، یونیک و کورین- که در معماری سبک گرای قرن ۵ پیش از میلاد یونان معنی دارند در معماری قرن اول گال ها دوباره به کار گرفته می شوند و از آن زمان بارها و بارها تجدید شده اند. جنبش نئوکلاسیسیسم را تاریخ نگاران در تعریف هنر و معماری نیمه ی دوم قرن هجدهم به کار می بردند که مدعی نوعی نوآوری در معماری و هنر یونان باستان بود. خاستگاه این جنبش فرانسه و ایتالیا بود که در مدت زمان کوتاهی به نحوی گسترده انگلستان؛ آلمان و کشور های دیگر را نیز فرا گرفت. هنر و معماری نئوکلاسیک پیامد واکنش جدی و باستان شناسانه ی هنرمندان و معمارانی بود که در برابر تندروی های اثر باروک و افراط های روکوکو از خود نشان می دادند. اگرچه هنرمندان نئوکلاسیک از شکل ها؛ موضوعات و جزئیات برگرفته از طیف وسیعی از آثار باستانی کلاسیک استفاده میکردند؛ ولی در واقع اقتباس این هنرمندان از مفاهیم و المان های به کار رفته در فرهنگ های یونان و روم و حتی مصر عمدتاً ریشه در گرده برداری و سطحی نگری آنها داشته است. آنچه که مسلم است؛ در قرن هجدهم ساخت محدودتری از آثار باستانی کلاسیک در مقایسه با امروز وجود داشته است. بنابراین؛ دانش حاکم بر قرن هجدهم به هنر رومی و نوشته های معماران رنسانسی در مورد هنر و معماری یونان و روم محدود می شد. البته لازم به یادآوری است که معماران نئوکلاسیک قرن نوزدهم (به خاطر پیشرفت باستان شناسی در این قرن) برخلاف معماران قرن هجدهم که عمدتاً از دریچه نگاه آندره آپالادیو به جهان باستان می نگریدند؛ می توانستند آثار باستانی را بدون واسطه مدنظر قرار دهند. در حوضه ی نظره پردازی یوهان یواخیم وینکلمان {Johann Joachim Winckelmann} - مورخ هنر و نظریه پرداز آلمانی قرن هجدهم - از پیشگامان مهم به شمار می رفت. به بیانی دیگر هنرمندان نئوکلاسیک شدیداً وامدار اندیشه های او در شناخت هنر و معماری باستان بودند (بانی مسعود، ۱۳۹۲). مهم ترین اثر وی کتاب تاریخ هنر باستان {Geschichte der kunst des Altertums} است که به سال ۱۷۶۴ در آلمان به چاپ رسید و تأثیر پر دامنه ای بر فرهنگ هنری و ادبی زمان خود گذاشت (ماری، ۲۳۷: ۱۳۸۴).

یکی از مهم ترین میراث داران کلاسیک در معماری اتی پن لویی، بوله بود. او به معماری روم باستان عشق فراوان می ورزید و با راهنمایی درست - که معمار لویی XV بود و با اندیشه های معماران رنسانس ایتالیایی آشنایی داشت و نیز با کارهای آلبرتی و پالادیو آشنا شده بود. وی تحت تاثیر عناصر معماری یونان و روم و به خصوص نظام ستون گذاری یونیک و کورنتی و احجام افلاطونی به شیوه ای دست یافت که بعدها به عنوان نماد معماری نئوکلاسیسیسم فرانسوی درآمد. بوله در پروژه ی عظیم خود برای (بنات یادبود نیوتن) {Newton's Cenotaph} که به سال ۱۷۸۳ طراحی شد، تعبیر معمارانه ای از نور و فرم به دست

می دهد (Trachtenberg a Hyman, 2002:378). «معماری نئوکلاسیک» سبک معماری است که عمدتاً از نیمه دوم قرن هجدهم تا نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی در اروپا رایج بوده است. این سبک «به عنوان اولین سبک معماری غربی» در زمان سلطنت ناصرالدین شاه در نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی وارد ایران شد و معماری ایرانی را همچون دیگر مظاهر زندگی ایرانیان در آن دوره، تحت تأثیر خود قرار داد. در این مقاله «نفوذ معماری نئوکلاسیک اروپا به ایران و چگونگی تأثیرپذیری معماری دوره ناصری از این سبک غربی» به صورت موردی در ابنیه شهر تهران مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. نتایج بدست آمده از این تحقیق نشان می دهد که در زمان ناصرالدین شاه به سبب سفرها مکرر شاه و درباریان به فرهنگ و معماری متجدد غرب، معماری نئوکلاسیک اروپا به عنوان نمادی از تجدد وارد معماری ایران شد (جمالی، مرضیه، ۱۳۹۶).

۳- بررسی نمونه موردی

۳-۱- عمارت مسعودیه

یکی از مهم ترین ویژگی های معماری در باغ ایرانی تلفیق بنا و باغ است و این دو گاه آنچنان به هم آمیخته اند که نمی توان احساس کرد که کجا باغ سازی خاتمه یافته و کجا آغاز شده است (Daneshdoost, 1977). الگوی ارتباطات عمودی: در دوران قاجار، ارتباطات عمودی به مثابه یکی از عناصر مهم فضا در طراحی عمارت ها مورد توجه قرار گرفت. پیش از آن در معماری ایران، پلکان عنصر مطلوب و مهمی قلمداد نمیشد و معمولاً در گوشه ها به صورت مدور و با شعاع کم ساخته می شد. در دوران قاجار، متأثر از نقشه کاخ های اروپایی، پلکان به مثابه یکی از مهمترین الگوهای زبان فضا به ویژه در عمارت باغ ها مطرح شد. در این الگو، دو معیار در ارزیابی تأثیرگذار است؛ یکی محل استقرار پلکان نسبت به ساختار عملکردی بنا و دیگری، شکل و حجم پلکان: پلکان ها به صورت های سه طرفه، دو طرفه، ال شکل و مستقیم در محور تقارن بنا قرار می گیرند (Alexander, 1977). با سفر ناصرالدین شاه به اروپا تمایل به تجددگرایی و تقلید از فرهنگ غرب به نحو چشمگیری رواج یافت. سبک ساخت و ساز ویلاهای اروپایی مانند عمارت معیرالممالک و بنای شمس العماره بخوبی این گرایش را نشان می دهد. در این میان خانه ثروتمندان بیش از پیش منطبق و همسو با بناهای اروپایی ساخته شد. صدراعظم نوری، ضلل السلطان، مظفرالدین شاه همگی ویلاهای پرزرق و برق خود را به تقلید از طرح های باروک بنا کردند و سبک جدیدی در ایران بنام باروک ایرانی پدید آوردند؛ عمارت مسعودیه نیز یکی از آن بناهاست (۱۳۹۱:۱۸، پارسایی). عمارت تاریخی مسعودیه تهران یکی از بناهای زیبای مجموعه و به عبارتی نیز از زیباترین بناهای سردر در تهران محسوب می شود. فضاهای داخلی عمارت مخصوصاً در طبقه اول تغییرات زیادی یافته است، اما نمای رو به شمال این عمارت یکی از پرتزئین ترین نماهای مجموعه است که تا حد بسیار زیادی وضعیت تاریخی خود را حفظ کرده است. بررسی تزئینات این نما در چند دوره، سبک ها و شیوه های متفاوت مرمتی را نمایان می کند. این تفاوت شیوه را به وضوح می توان در دو طبقه همکف و اول متمایز کرد. تزئینات غالب در طبقه همکف کاشی کاری و در طبقه اول گچبری است. طبق مطالعات تاریخی انجام گرفته می توان چنین نتیجه گرفت که طبقه اول و تزئینات آن به دوره های پس از دوره طبقه همکف مربوط می شود و این تفاوت شیوه تزئینی را می توان به ویژگی دوره تاریخی آن نسبت داد (۱۳۹۱:۴۱، مهندسین مشاور عمارت خورشید). باغ و عمارت مسعودیه یا ضلل السلطان را پسر اول ناصرالدین شاه، ضلل السلطان، به سرکاری رضاقلی خان (ملقب به سراج الملک)، وبه معماری استاد شعبان معمارباشی، در ضلع جنوب غربی میدان بهارستان و در بخشی از باغ نظامیه، بین سال های ۱۲۹۰ و ۱۲۹۵ هجری قمری (۱۲۵۲-۲۷ خورشیدی ۱۸۷۳-۷۸ میلادی) احداث کرد. عمارت مسعودیه در میان باغ عمارت های واقع در محله دولت تهران ناصری قرار داشت. عمارت و باغ مسعودیه عمدتاً عبارت از بخش بیرونی و اندرونی بود. بخش بیرونی (دیوانخانه) آن را که مشتمل بر حدود پنج عمارت اصلی- عمارت دیوانخانه، عمارت سفره خانه و حوضخانه، عمارت مشیرالملکی، عمارت سردر ورودی اصلی، عمارت سید جوادی- است، رضا خان سردار سپه رئیس الوزراء فرمانده کل قواء دولت علیه ایران از خانم همدم السلطنه عروس مسعود میرزا به سال ۱۳۰۲ خورشیدی برای دولت ابتیاع کرد و آن را در اختیار وزارت معارف، اوقات و صنایع مستظرفه - که بعداً به وزارت فرهنگ و سپس به وزارت آموزش تغییر نام یافت - قرار داد تا مقر آن باشد. این عمارت تا سال ۱۳۷۷ خورشیدی در اختیار وزارت مذکور بود (آیت الله شیرازی، ۱۳۸۲: ۲۴-۲۵).

باغ به وسیله ستون های آجری و نرده های چوبی به دو قسمت غربی و شرقی تفکیک شده بود که اکنون نرده ها برچیده شده اند. حیاط مقابل دیوانخانه یک حوض مدور است که در دوران قاجار به شعاع حدود دو متر گردگرد آن آجر فرش شده بود و جهت گذاشتن گلدان های گل به طور شعاعی از آن استفاده می شد. طرح بنای باغ مسعودیه شباهت خاصی به مجموعه ساختمان های کاخ گلستان دارد. نمای عمارت و به خصوص ایوان رو به اینما کاملاً با الگوی غربی طراحی شده است و جفت ستون های ایوان و تزئینات سنتوری آن یادآور معماری نئوکلاسیک اروپایی است (بانی مسعود، ۱۳۸۸). تزئینات گچبری در کل این مجموعه هم در فضاهای داخلی و هم خارجی به وفور یافت می شود. در بیرون در ساختن نما علاوه بر قاب ها و حاشیه ها در برخی نقاط سطوح گسترده همچون ایوان ها (گچبری با طرح پیچ و تاب های اسلیمی) را هم می پوشاند. در درون فضاها نیز علاوه

بر سطح گلوبی‌ها، سطوح گسترده بعضی از سقف‌ها (به خصوص در زیرزمین مشیرالملکی) گچبری می‌باشد. گونه دیگری از گچبری در این مجموعه سرستون‌هایی با طرح برگ کنگری است. در گچبری نماهای خارجی و فضاها؛ تنوع رنگ فقط در زمینه قاب‌ها دیده می‌شود. (سازمان میراث فرهنگی و صنایع، ۱۳۹۴). در این مجموعه چوب به صورت تزئینات وابسته به معماری، بیشتر نمایان است. سطوح گسترده سقف‌ها در طبقات اول عمدتاً پوشیده از چوب است که بیشتر در تزئینات داخل نمایان است. در ساخت تزئینات ارسی‌ها در این مجموعه از چوب چنار استفاده شده است. بیشترین کاربری چوب در کل این مجموعه در کنار شیشه‌های رنگی ارسی‌ها بوده که به وجود آورنده یکی از شاخص‌های دوره قاجار یعنی دو دری، سه دری و پنج دری‌ها است که همزمان فضاهای بیرونی و درونی را زینت می‌بخشیده است. طرح‌های کاشی‌کاری در نماهای بیرونی عمدتاً معرق با نقوش هندسی و در درون فضاها گل و بته و مالزمان و غالمان می‌باشد. در این تابلوها می‌توان آمیزه‌ای از سبک‌های اروپایی در حاشیه‌سازی و مینیاتور ایرانی را در چهره - سازی تابلوها مشاهده کرد. همچنین استفاده از رنگ‌های زرد و قرمز که مشخصه معماری ایرانی و اسلامی است، را ندارد، زیرا هم در حاشیه تابلوها و هم در فرم قرار گرفتن تابلوها سعی شده تا از تکرار موتیف‌های ساده و تقارن در محل قرارگرفتن تابلو استفاده شود. در تزئینات کاشی این مجموعه از رنگ‌های لاجورد، قرمز، بنفش، سبز، فیروزه‌ای، زرد، سیاه، بادمجانی، اکلیلی و غیره استفاده شده است. (سازمان میراث فرهنگی و صنایع، ۱۳۹۴). کاربرد سنگ را می‌توان در ازاره‌های بناها به خصوص سنگ‌های ازاره ایوان ساختمان سید جوادی مشاهده کرد. در کل بناهای این عمارت ۲۵ ارسی، شامل پانزده ارسی در عمارت دیوان خانه، چهار ارسی در عمارت حوضخانه، یک ارسی عمارت سید جوادی و چهار ارسی در عمارت مشیرالملکی و یک ارسی در عمارت حیاط خلوت به کار رفته است. در نمای جنوبی عمارت حاج سید جوادی پنجره‌های مشبکی دیده می‌شود که در ساخت آنها از آجرهای لعابدار فیروزه‌ای استفاده شده است (علیپور، ۱۸: ۱۳۹۰).

جدول ۱- ارزیابی کالبدی عمارت مسعودیه

نام اثر	تصویر اثر	شرح حال	ارزیابی شاخصه‌ها
عمارت مسعودیه		عمارت مسعودیه یک ساختمان تاریخی مربوط به دوره قاجار است که در تهران، میدان بهارستان قرار دارد. این بنا در زمینی به وسعت ۱۵۶۰۰ متر مربع و ابعادی حدود ۹۰۰۰ متر مربع احداث شده است. این اثر در تاریخ ۲۷ دی ۱۳۷۷ با شماره ۲۱۹۰ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. باغ عمارت مسعودیه با دستور مسعود میرزا حاکم اصفهان، ملقب به ظل‌السلطان فرزند ناصرالدین شاه ساخته شده است. در واقع نام این عمارت نیز برگرفته از نام مسعود میرزا به «مسعودیه» شهرت یافته است.	بام شیروانی
			فصلاریندی
			ستوری
			قوس نیم دایره
			پنجره پالادیو

۳-۲ عمارت قزاقخانه

ساختمان قزاقخانه که در شمال میدان مشق قرار دارد، در سه دوره تاریخی شکل گرفته و دارای سه طبقه است که بزرگترین بنا در زمان سلطنت مظفرالدین شاه بوده است. ساختمان قزاقخانه واقع در میدان مشق در شمال غرب میدان توپخانه است. این میدان در زمان فتحعلی شاه برای تعلیم سربازان و تمرین مشق نظامی احداث شد. از زمان سلطنت ناصرالدین شاه، قزاق‌های روس تعلیم سربازان ایرانی را به عهده گرفتند (قبادیان، ۱۳۸۲: ۹۴). اعتماد السلطنه در مورد این میدان می‌نویسد: "توسعه و تجدید میدان مشق دارالخلافه تهران و ساختن دیواری مشتمل بر طاق‌نماهای آجری در دور تمام میدان مشق به شکل مربع به اهتمام میرزا محمد خان قاجار سپهسالار، سنه هزار و دویست و هفتاد و هشت از هجرت، سال پانزدهم از جلوس همایون" (اعتماد السلطنه، ۱۳۶۳: ۹۹). با توجه به نقشه عبدالغفار خان نجم‌الملک از شهر تهران (ترسیم شده بین سال‌های ۱۲۸۵-۱۳۰۹ ه. ق.) میدان مشق محوطه وسیعی در شمال غرب ارگ حکومتی بود. ضلع جنوب میدان مشق منطبق بر ضلع شمال حصار طهماسبی (خیابان امام خمینی فعلی) و ضلع شرقی آن منطبق بر خیابان فردوسی فعلی بوده است (نجم‌الملک، ۱۳۷۱). ساختمان کنونی قزاقخانه واقع در شمال میدان مشق (که هنوز پا برجاست)، مربوط به دوره مظفرالدین شاه است. این بنا بزرگ‌ترین و شاخص‌ترین ساختمانی است که در زمان این پادشاه در تهران ساخته شد. یادگان قزاق‌ها در مرکز تهران است. یک ساختمان وسیع دارای سه طبقه بود و به دستور ژنرال روس کاساکوفسکی (فرمانده قزاق‌خانه) بر پایه اصول معماری اروپایی ساخته شد.

ساختمان دارای پنج قسمت اصلی، با اصطبل، انبار، اسلحه خانه، آتشبار و دیگر بناها و محصور با دیواری بلند بود (روزنامه تایمز لندن، ۱۹۰۳) (رجب ۱۳۲۱ ه. ق. ۱۳۸۲ ه. ش.) .

جدول ۲- ارزیابی کالبدی عمارت قزاقخانه

نام اثر	تصویر اثر	شرح حال	ارزیابی شاخصه ها
عمارت قزاقخانه		مجموعه قزاقخانه مربوط به دوره قاجار و دوره پهلوی است و در تهران، شمال میدان مشق سابق (ایف ملی) جای گرفته است. این اثر در تاریخ ۲۸ اسفند ۱۳۸۵ با شماره ۱۸۶۳۳ به عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. میدان مشق در تهران در دوره فتحعلی شاه قاجار بنا نهاده شد و مساحت آن بیش از ۱۶۰ هزار مترمربع بود. این میدان یکی از نخستین و بزرگترین میدان های نظامی تهران بود.	بام شیروانی
			نرده صراحی
			ستوری
			قوس نیم دایره
			کلاه فرنگی
			پنجره پالادیو

در مورد کاساکوفسکی و اوضاع قزاقخانه آن زمان می نویسد: ژنرال شخصی است بلند بالا، چهارشانه و قوی هیكل و از بشره او معلوم است که برای فرماندهی خلق شده است. مشارالیه مؤسس خوبی بوده و با کمال شوق و ذوق در امور بریگاد اقدام می نماید. خود او به شخصه نقش قزاقخانه جدیدی را که در میدان مشق واقع است، کشیده و شخصا به جزئیات این بنا رسیدگی نموده است. اکنون قزاق ها و اسب های آن ها منزلی دارند که هیچ سرباز ایرانی به خود ندیده است" (پارسی، ۶۷-۶۵: ۱۳۸۴).
 پلان ساختمان به صورت بنایی کشیده، متقارن و کاملاً برون گرا بود. ساختمان این بنا هیچ سنخیتی با بناهای مجاور خود در زمان مظفرالدین شاه نداشت. بناهای مجاور این عمارت در میدان مشق عمدتاً مربوط به دوره فتحعلی شاه و ناصرالدین شاه بود که به شیوهی اصفهانی و یا تهرانی احداث شده بودند (ولی زاده ارجمند، ۱۳۸۶). ساختمان جدید با آجر احداث شده بود. ولی آجرهای دور بازوها به گونه ای چیده شده بود که نمای آن مشابه ساختمان هایی با نمای نگ در بناهای نئوکلاسیک اروپا بود. برای سرستون ها و تزئینات نما، از آجر مهردار استفاده شده بود. بام کل ساختمان به صورت شیب دار و با شیروانی پوشیده شده بود و هیچ شباهتی از نظر شکل و نوع مصالح با ساختمان های سنتی ایران نداشت (ولی زاده ارجمند، ۱۳۸۶). همچون اکثر ساختمان ها در این دوره، سقف طبقه اول با مصالح بنایی و قوس های جناغی و طاق کلبه احداث شده، اما قوس های نیم دایره نیز در این طبقه مورد استفاده قرار گرفته است. سقف طبقات دوم و سوم با تیر چوبی پوشش داده شده است (ولی زاده ارجمند، ۱۳۸۶: ۸۸). در دو طرف بخش میانی ساختمان در جنوب، دو بالکن با سرستون های شبیه کورنتین و سنتوری طراحی شده بود که کاملاً به تقلید از معماری نئوکلاسیک بود. سرستون های بخش میانی بنا در طبقه همکف، شبه آیونیک و در طبقات اول و دوم شبه کورنتین بودند. نرده هایی به شکل صراحی در ایوان ها و بالکن ها قرار داشت که نمادی کاملاً غربی محسوب می شوند. قوس های نیم دایره و کلاه فرنگی بالای بنا کاملاً بر اساس نمادهای معماری نئوکلاسیک طراحی شده است. "بخش مرکزی ساختمان قاجاری تنها بخش سه اشکوبه مجموعه به شمار می رود که فوقانی ترین بخش آن، زمانی دفتر کار رضاخان پس از کودتای سوم اسفند بوده است. بقیه قسمت های ساختمان جنوبی، و نیز ساختمان های شرقی، شمالی و غربی همگی دو اشکوبه دارند که یکی همسطح زمین و دیگری بر روی آن قرار گرفته است. ساختمان قاجاری که سعی دارد سبک و سیاق معماری روسی و به نوعی قلعه مانند را به نمایش بگذارد، به لحاظ شیوه اجرایی به شیوه ایرانی ساخته شده است. بدین معنی که اشکوب اول (هم سطح زمین) به شیوهی طاقی (طاق و چشمه) اجرا شده و اشکوب دوم به شیوه قابی است که به دلیل وجود دهانه ی بزرگ، از پوشش شیب دار بر روی خراباهای چوبی اجرا شده است (ولی زاده ارجمند، ۱۳۸۶: ۸۸). با توجه به موارد فوق و وضع موجود این ساختمان، پلان ها و نماهای این بنا به تبعیت از معماری نئوکلاسیک غربی طراحی شده است. شیوه اصفهانی و هیچ کدام از مشخصات پلان، نما و تزئینات سنتی ایران در این بنا ملاحظه نمی شود. در دوره پهلوی اول، ایوان طبقات دوم و سوم نمای ورودی و بالکن های سمت شرقی و غربی ورودی برچیده شد. در عمارت قزاقخانه از آجر مهردار برای تزئین سرستون شبه کورنتین و قطار بندی بالای دیوار درگوشه جنوب غربی استفاده شده است. بر روی بدنه جنوبی عمارت قزاقخانه؛ بالکن، ستون های کورنتین، سنتوری با نقوش و مجسمه واقع گرا وجود دارد (قبادیان، ۱۳۸۲: ۱۰۰).

۳-۳ میدان حسن آباد

این میدان یکی از فضاهای طراحی شده تهران قدیم محسوب می شود. میدان حسن آباد در تقاطع دو خیابان اصلی حافظ و سپه، در دوران پهلوی اول احداث شد. این میدان از جمله مظاهر اساسی اقدامات توسعه کالبدی عصر خود است. شاید یکی از مهم ترین ویژگی میدان فوق را، قرینه سازی چهار سوی آن دانست. در حال حاضر کاربری های دور میدان را عمدتاً فعالیت های تجاری و خدماتی تشکیل داده است. از ویژگی های دیگر سیمای میدان حسن آباد می توان به نظم معماری نئوکلاسیک آن اشاره کرد. رعایت ارزش های محیطی و معیارهای اقلیمی نیز تا حدودی، از دیگر نکات مثبت این میدان بوده، به گونه ای که تامین نور نسبی خورشید، با توجه به ارتفاع ساختمان ها در میدان در نظر گرفته شده است. خصوصیات دیگر میدان را می توان حس محصور بودن آن دانست. در حال حاضر بانک ملی در ضلع جنوب شرقی میدان، نبش خیابان امام و همچنین بنای شش طبقه جنب آن تا حدودی موجب ناهماهنگی، نسبت به سایر بدنه های آن شده است (سوادکوهی، ۱۳۷۸).

جدول ۳- ارزیابی کالبدی میدان حسن آباد

نام اثر	تصویر اثر	شرح حال	ارزیابی شاخصه ها
میدان حسن آباد		میدان حسن آباد (نام های پیشین: «میدان ملک‌المکملین» یا «میدان هشت گنبد» «میدان پهلوی» یا «میدان ۳۱ شهریور») میدانی است در بافت تاریخی شهر تهران که در تقاطع خیابان امام خمینی (سپه) با خیابان حافظ و خیابان وحدت اسلامی (خیابان شاهپور) واقع شده است. میدان حسن آباد که پس از انقلاب ایران (۱۳۵۷) به «میدان ۳۱ شهریور» تغییر نام یافته بود و دوباره به نام حسن آباد ثبت گردید میدان حسن آباد از میدان های تاریخی و پختی از بافت تاریخی و سنتی تهران قاجاری است.	بام تیرروسی
			نرده صراحی
			ستوری
			قوس نیم دایره
			کلاه فرنگی
			پنجره پالادیو

در مورد میدان حسن آباد تهران چنین عنوان شده: این نوع از میدان ها (میدان های طراحی شده) که نقشه آن ها به صورت دایره طراحی می شد، کامل ترین نمونه و الگوی فضایی بود که در دهه های نخست دوره معاصر به آن ها به عنوان فلکه نیز اشاره می کردند، یعنی فضایی مدور و استوانه ای شکل که اغلب فضایی سبز با نقشه ای دایره ای شکل که در وسط فضای باز آن ساخته می شد تا حرکت و دور زدن اتوموبیل ها در میدان بهتر صورت بپذیرد. میدان حسن آباد تهران نمونه ای از این گونه فضاها به شمار می آید که طرح آن با اقتباس از نماهای پالادین و برخی از نمونه های ساخته شده در ایتالیا در سال ۱۳۱۳ طراحی و ساخته شد (سلطان زاده، ۱۳۹۰، ۱۳۱۳). برخلاف شیوه های معماری تاریخی ایران که در طرح بدنه میدان های سنتی مورد استفاده قرار می گرفت، جهت طراحی بدنه میداین جدید از سبک های عمدتاً غربی مانند نئوکلاسیک و نئوباروک استفاده شده است. در این میدان ها، نهاد های مدرن جایگزین نهادهای سنتی شده و شبکه ارتباطی میدان به صورت شطرنجی و یا شعاعی است. بدنه میدان حسن آباد مجموعه دیگری است که کاملاً به سبک فرنگی احداث شده است. این میدان پس از تخریب بافت قدیم در محل تقاطع دو خیابان سپه (امام خمینی) و حافظ به دستور کریم آقا بوذرجمهر، شهردار تهران در سال ۱۳۱۳ اجرا شد. طراح میدان مهندس علیخان است (بانی مسعود، ۱۳۹۰). از مشخصه های معماری نئوکلاسیک در این مجموعه می توان از قوس های بکار برده شده بر روی نماها نام برد که تماماً قوس های نیم دایره است. هشت گنبد هشت وجهی بر بالای ساختمان ها شباهتی به گنبد های سنتی ایران ندارد و بیشتر شبیه گنبد های رنسانس و باروک است. ستون ها و نیم ستون ها در نما به شکل دوریک در طبقه ی اول و کورینتین در طبقه دوم است. نرده ها بر روی بام ها نیز به شکل صراحی است که از دیگر مشخصات بارز معماری نئوکلاسیک محسوب می شود. پنجره ها در طبقه فوقانی از نوع پنجره پالادیو است. نام این پنجره برگرفته از معمار معروف ونیزی است که در اواخر عصر رنسانس زندگی می کرده است. شکل پنجره پالادیو به صورت یک قوس نیم دایره در وسط، دو ستون دوریک و یا آیونیک در زیر قوس مذکور و یک سنگ تاج در وسط قوس نیم دایره است. همچنین یک پنجره بزرگ مستطیل شکل در زیر قوس و دو پنجره کوچک تر در دو طرف آن است. ساختمان های کلاسیک و نئوکلاسیک در غرب از زمان یونان و روم باستان تا کنون، غالباً با سنگ اجرا می شدند. ولی بدنه این میدان با آجر انجام شده است. اگرچه، چیدمان نمای آجری و گچبری مکمل آن، به گونه

ای است که تقسیم بندی ها و ابعاد نمای سنگی را القا می کند. این میدان از جمله مظاهر اساسی توسعه کالبدی در عصر خود است. شاید یکی از مهم ترین ویژگی های میدان حسن آباد را باید قرینه سازی چهار سوی آن دانست. در حال حاضر کاربردهای دور میدان را عمدتاً فعالیت تجاری و خدماتی تشکیل داده است (سوادکوهی، ۱۳۷۸). در زمان پهلوی دوم در سمت جنوب شرقی میدان، ساختمان بانک ملی با طرح محسن فروغی اجرا شده که همگونی و تناسب میدان را از میان برده است. در اوایل دهه ۱۳۸۰ شهرداری تهران بر روی نمای بانک ملی مجدداً نمای قبلی سال ۱۳۱۳ را اجرا کرده است. دو ورودی با سطوح مورب برای مترو از موارد نامتناسب دیگری که در سنوات اخیر اجرا شده و هماهنگی با مجموعه ندارد (قبادیان، ۱۳۹۲). در سال ۱۳۷۸ ساختمان های دور تا دور میدان که دچار فرسودگی شده بود توسط سازمان زیباسازی شهر تهران و طراحی مرمت مهندسين مشاور آمود مرمت شده و این میدان شکوه نخستش را تا اندازه‌ای بازیافت. ساختمان بخش جنوب شرقی میدان که شبیه سازه‌های سه سوی دیگر میدان بود، در یک دوره‌ای تخریب و ساختمانی مدرن به جای آن ساخته شده بود (قبادیان، ۱۳۹۲).

۴- نتیجه گیری

نخستین سبک معماری که از غرب و معماری غربی در عصر سلطنت ناصرالدین شاه قاجار و توسط او به ایران وارد شد، سبک نئوکلاسیک و جنبش نئوکلاسیسیسم بود. دست آویز این تجددگرایی سفرهای مکرر ناصرالدین شاه به فرنگ در نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی بود که بدو معماری ایران را تحت تأثیر خود قرار داد. این سفرها از طرف ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه جنبه تحلیل سبک نداشت بلکه به صورت امری و دستور بود. در این دوره طاق های ایرانی به همان صورت حفظ شد، اما گنبدها تا حدود کمی به شیوه نئوکلاسیک اجرا شده، اما نه در ساختمان ها و اماکن مذهبی، بلکه بیشتر برای ساختمان های برون گرا در بدنه شهر و مخصوصاً بناهای اداری و خدمات مانند استانداری ها، شهرداری ها و هتل ها به کار برده شد. معماران ایرانی که از معمارانی چون آندره گودار ونیشر گزند یافتند، با الگوبرگشتن از شکل ساختمان ها در ایام گذشته، به دنبال مزغلی بودند برای اینکه شکوه و عظمت معماری از دست رفته ایران را برگردانند. این دورنما در اول راه پر پیچ و خم معماری نئوکلاسیک در ایران، افق روشنی بود اما با گذشت زمان مطول مشخص شد که سازندگان این نوع بناها هیچ اطلاع از سبک نئوکلاسیک و حتی سبک کلاسیک ندارند. حتی بسیاری از طراحان این سبک، از نوع کاری که در حال انجام آن هستند، مطلع نیستند. در نتیجه، این بی اطلاعی باعث می شود ساختمان های بلند بالا و لوکس و مجللی که در خیابان ها دیده می شود، کپی ناقص و حزن انگیزی از معماری لایزال نئوکلاسیک باشند که جوامع سعی در حفظ و نگهداری آن دارند؛ که این موضوع اهمیت معماری نئوکلاسیک را می رساند که در تحقیق پیش رو سعی شد ساختمان های شاخص این سبک در شهر تهران، پایتخت ایران مورد ارزیابی قرارگیرد و شاخصه های آن استخراج و در اختیار عموم قرار بگیرد.

منابع

۱. آیت الله زاده شیرازی، باقر، ۱۳۸۲، عمارت مسعودیه، زیر نظر اسکندر مختار، انتشارات سمت، تهران.
۲. بانی مسعود، امیر، ۱۳۹۲، معماری غرب: ریشه ها و مفاهیم، نشر هنر معماری قرن، تهران.
۳. بانی مسعود، امیر، ۱۳۸۸، معماری معاصر ایران، نشر هنر معماری قرن، تهران.
۴. بانی مسعود، امیر، ۱۳۹۰، معماری معاصر ایران، چاپ چهارم، ویرایش دوم، نشر هنر و معماری قرن، تهران.
۵. اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان، ۱۳۶۳، المآثر والأتار -چهل سال تاریخ ایران- در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه به کوشش اخراج افشار، فرهنگ سرا، تهران.
۶. پارسایی، صدیقه، ۱۳۹۱، تحلیل و بررسی سیر تاریخی مرمت تزئینات گچبری در عمارت تاریخی مسعودیه، تهران، پایان نامه ارشد، دانشگاه آزاد تهران جنوب.
۷. پارسایی، فرامرز، احمد ولی زاده، تابستان ۱۳۸۴، مطالعات تاریخی میدان مشق، مهندسين مشاور باوند، تهران.
۸. پارسایی، فرامرز، ۱۳۹۱، تاریخچه عمارت مسعودیه، تهران: عمارت خورشید -مهندسين مشاور، سازمان میراث فرهنگی و صنایع، ۱۳۹۴، گردشگری تهران.
۹. سوادکوهی، ساسان، ۱۳۷۸، میدان های تهران در گذر زمان، جلد اول، انتشارات بهراد، تهران.
۱۰. سلطان زاده، حسن، ۱۳۹۰، تاریخ مختصر شهر و شهرنشینی در ایران، از دوره باستان تا ۱۳۵۵، انتشارات چهارطاق، تهران.
۱۱. جمالی، مرضیه، شکوفه توکلی، تابان قنبری، ۱۳۹۶، بررسی معماری نئوکلاسیک در معماری دوره‌ی قاجاریه، سایت سیویلیکا، شیراز.
۱۲. روزنامه تایمز لندن، مورخ ۴ اکتبر ۱۹۰۳.
۱۳. قبادیان، وحید، ۱۳۸۲، معماری معاصر ایران، نشر کتاب فکر نو، تهران.

۱۴. قبادیان، وحید، ۱۳۹۲، سبک شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران، چاپ اول، انتشارات علم معمار، تهران.
۱۵. ماری، ک(به کوشش) ۱۳۸۴، نویسندگان برجسته‌ی قلمرو هنر: از عهد کهن تا پایان سده‌ی نوزدهم، ترجمه‌ی صالح طباطبایی، فائزه دینی، تهران: فرهنگستان هنر.
۱۶. نجم الملک، عبدالغفارخان، ۱۳۰۹، نقشه شهر دارالخلافه ناصر طهران، چاپ سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح ۱۳۷۱، تهران.
۱۷. علیپور، ن، ۱۸: ۱۳۹۰، مطالعه طرح ارسی های کاخ های قاجاری تهران، فصلنامه علمی - پژوهشی نگره، تهران.
۱۸. ولی زاده ارجمند، احد، ۱۳۸۶، طرح حفاظت مجموعه ساختمان های قزاقخانه، معماری و فرهنگ تهران
19. Afhami, R., 2009. Architectural Drawing and Nothing more, Ketāb-e Māh-e Honar, Vol 134, pp. 4- 10.
20. Alexander, C., Ishikawa, S., Silverstein, M., Jacobson, M., Fiksdahl-King, I., & Shlomo, A., 1977. A Pattern Language 'Towns, Buildings, Construction. New York 'Oxford University Press, P. X, 541- 1152
21. Daneshdoost, Y., 1990. Persian Garden, Asar, Issue 18-19, pp. 214-224.
22. Trachtenberg, M.: Hyman, I. 2002. Architecture: from Prehistory to Postmodernity. New York: Harry N. Abrams.